

УДК: 811.161.2'373

Ж. Д. Горіна

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКАРСТВА

З метою забезпечення потреб сучасної лінгводидактики автор обґрунтовує доцільність розмежування теоретичної і практичної лексикографії.

Ключові слова: лінгвокультурологічна лексикографія, комп'ютерна лінгвістика, мультимедійний словник

Українське словникарство, що бере свій початок щонайменше у XIV ст., нагромадило чималий досвід створення словників різного типу і якості та працює як теоретичного, так і прикладного характеру, присвячених питанням лексикографічного опису мови. Українська теоретична і навчальна лексикографія має давню традицію, що позитивно позначилась як на процесах нормалізації мови, так і на вдосконаленні лексикографічної культури її носіїв (П. Й. Горецький, Б. Д. Грінченко, О. М. Демська-Кульчицька, С. Я. Єрмоленко, С. А. Карпіловська, В. В. Німчук, Л. С. Паламарчук, М. М. Пещак, О. О. Тараненко та ін.). Водночас сьогодні вчені висловлюються про важливість реформування вітчизняного поліграфічного словникарства та створення словниково-довідникових джерел нового типу, зокрема наголошуючи на адресній спрямованості лексикографічної продукції та потребі розвитку комп'ютерної і корпусної лексикографії (В. О. Балог, Я. В. Галас, І. С. Гнатюк, А. П. Загнітко, О. В. Кровицька, Т. Ю. Кульчицька, Л. М. Поллога, О. І. Потапенко,

О. М. Семенов, О. А. Стишов, Л. В. Струганець, В. А. Широков, В. В. Шляхова). Крім значної словникової спадщини, що підтверджує зокрема пошукова система Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, у вітчизняній лексикографії виокремилася словникова видавнича індустрія, яка має виразну комерційну зорієнтованість й адресну спрямованість лексикографічної продукції.

Метою цієї розвідки є аналітичний огляд стану, здобуктів і лінгводидактичних перспектив сучасного українського словникарства.

В українському мовознавстві лексикографію традиційно тлумачать як розділ мовознавства, до компетенції якого належить створення словників і опрацювання їхніх теоретичних засад: «**Лексикографія** (від лат. *lexicós* - «словник», *grápho* - «пишу») – розділ мовознавства, що займається теоретичними проблемами укладання словників, збиранням, упорядкуванням та описом словникового матеріалу» [5, с. 137], що, як бачимо, міцно пов'язано з лексикологією. У межах лексикографії розрізняють теоретичну лексикографію (або теорію лексикографії) та практичне словникарство чи прикладну галузь лексикології. Утім, і до сьогодні точаться дискусії з приводу «за» і «проти» розподілу на теоретичну і практичну лексикографію, «лексикографія – це наука, головним завданням якої є вироблення принципів словникового подання лексики. Але лексикографією також називають і процес створення словників, і сукупність словників, пов'язаних з тією чи тією національною традицією, тим чи тим часовим проміжком <...> тому науку про принципи словникової справи ще називають теоретичною лексикографією, а її застосування – практичною» [8, с. 5].

У радянському мовознавстві першу спробу намітити засади лексикографічної теорії здійснив Л. В. Щерба у своїй доповіді «Опыт общей теории лексикографии», виголошеній на засіданні Відділення літератури і мови АН СРСР [9]. Передовсім учений чітко окреслив коло ключових завдань теоретичної лексикографії: а) типологічні параметри словника; б) природа слова, його значення й уживання, зв'язки з іншими словами тієї самої мови; в) побудова словникової статті, виходячи з семантичного, граматичного і стилістичного аналізу слова [9, с. 265]. Згодом після Л. В. Щерби до проблем лексикографічної теорії звернувся В. В. Виноградов, який значно деталізував коло основних питань теорії лексикографії, передбачивши вихід лексикографії з лона лексикології [2].

Завдання типологічного осмислення словників мови й засад лексикографування кожного окремого слова, висунуті Л. В. Щербою і В. В. Виноградовим, виявилися настільки продуктивними, що згодом у російському (В. Г. Гак, П. М. Денисов, В. І. Кодухов, В. В. Морковкін, О. О. Реформатський, Д. І. Розенталь), а також українському (Л. А. Булаховський, П. Й. Горещький, В. В. Німчук, Л. С. Паламарчук, Л. М. Полога, О. О. Тараненко) мовознавстві з'явилося чимало словникових типологій. На сьогодні залежно від лексичного матеріалу, способу його опрацювання й призначення розрізняють енциклопедичні та лінгвістичні словники (загальномовні або філологічні) [5, с. 137]. Енциклопедичні словники дають пояснення не словам, а поняттям, а також подають стисло характеристику предметів, явищ, подій, абстрактних понять, відомості про історичних осіб, діячів науки та культури, трактують факти і явища з різних галузей науки, мистецтва, політики, релігії, містять інформацію про різні

країни, народи, що їх паселяють, та мови, якими вони спілкуються. До такого лексикографічного жанру належать енциклопедії, енциклопедичні словники та довідники, термінологічні словники, біографічні словники, а останнім часом лінгвокраїнознавчі словники, словники культури тощо. Такі видання відображають відомості про поняття, а також можуть містити картки, схеми, ілюстрації тощо. Лінгвістичні словники пояснюють лексику під фаховим кутом зору, оскільки об'єктом їхнього розгляду є слово як одиниця мови. Головним завданням цього лексикографічного жанру є пояснення слів, а саме їх значення, походження, написання, вимови.

Зрозуміло, для теорії лексикографії вельми суттєво розмежування лінгвістичних й енциклопедичних словників, але тим не менш у практиці сучасної лексикографії спостерігаємо як загальну енциклопедизацію тлумачних словників, так і появу обріїв нового типу словників – культурологічних. Предметом лексикографічного опису у словниках означеного типу є свій пласт лексики (фонові і безеквівалентні слова, константи або знаки культури, слова-реалії), а поєднує їх те, що вони націлені на розкриття самотніх і значущих аспектів етнокультури народу. У сучасній лінгвокультурологічній лексикографії існує коло проблем, пов'язаних із відображенням у лінгвістичних словниках культурно маркованих одиниць: параметри лексикографічного опису слів з національно культурним компонентом значення, проблема добору адекватних еквівалентів, адресна спрямованість, наявність або відсутність зорово-наочних ілюстрацій, звукового супроводу, анімації, більш-менш докладних коментарів, розробка програмного забезпечення тощо.

З появою перших комп'ютерів відбулися значні зміни в лінгвістичній науці, зокрема і в лексикографії, адже почали з'являтися комп'ютерні словники, які швидко здобули популярності серед різного кола користувачів, сформувалася комп'ютерна і корпусна лексикографія, як галузь корпусної лінгвістики, розширилась теоретична і практична лексикографія. Новим та перспективним напрямом для багатьох науковців стає комп'ютерна та корпусна лексикографія. Комп'ютерна лексикографія – «маргінальна галузь комп'ютерної лінгвістики, що спрямована на розробку комп'ютерних технологій укладання й використання словників різних типів» [4, с. 663]. По-перше, комп'ютери уможливають передрук поліграфічних джерел і збереження необхідної інформації в електронному вигляді на будь-якому електронному носії, по-друге, за їх допомогою можна розширити чи відредагувати необхідну лексикографічну інформацію тощо. Основним призначенням комп'ютерної лексикографії надалі залишається укладання комп'ютерних (електронних) словників, що в останнє десятиліття стали заміником традиційних паперових лексикографічних видань. Звісно, проблемою друкованої поліграфічної продукції є швидке застарівання через обмежену поінформованість користувачів, незначний тираж або недостатню рекламу, тому деякі джерела виходять із ужитку раніше, ніж доходять до адресата. Комп'ютерна лексикографія розробляє власні підходи не тільки до форми, але й до змісту словника. Електронний словник – це особливий лексикографічний об'єкт і його переваги над друкованими виданнями очевидні. Саме використання комп'ютерних технологій дозволяє подолати традиційні суперечності лексикографії: між обсягом словника і зручністю користування ним; між повнотою опису лексичного значення і відповідністю ілюстративного матеріалу словника поточній

мовно-культурній ситуації; між широтою лексикографічної концепції словника й обмеженістю його лексичної бази.

В Україні комп'ютерна лексикографія лише набирає обертів, за 20 років незалежності було створено незначну кількість наукових установ, що працюють над створенням електронних словників, наприклад, Морфемно-словотвірний фонд української мови при відділі структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. Ученими цієї установи було створено комп'ютерний «Словник символічних моделей морфемної будови слова», «Словник афіксальних морфем української мови», співробітниця відділу Н. В. Сніжко уклала «Ідеографічний словник іменників української мови», а А. Я. Середницька створила «Ідеографічний словник дієслів переміщення української мови». За допомогою учених Українського мовно-інформаційного фонду НАН України, який очолює директор – доктор технічних наук, професор В. А. Широков, було укладено першу повномасштабну електронну систему української мови «Словники України», що поєднує п'ять словників – орфографічний, орфоепічний, синонімічний, антонімічний, фразеологічний. Авторами цього електронного джерела є В. А. Широков, І. В. Шевченко, О. Г. Рабулець, О. М. Костишин, М. М. Пещак. Реєстр словника налічує 152 тисячі слів, приблизно 2200 тисяч антонімічних пар, 9200 тисяч синонімічних рядів, 56 тисяч фразеологізмів, а також 3 мільйони похідних словоформ, що вдало вміщено на одному електронному диску. Словник випущений незначним тиражем, усього в 30 тисяч екземплярів, тому його немає у вільному продажу. Безкоштовно словник розповсюджують по школах та вищих навчальних закладах України. Поки авторами готується друга версія словника, що налічуватиме приблизно 185788 словникових одиниць [6]. Також науковці укладають «Український національний лінгвістичний корпус» [7].

Відомо, що упорядковується «Великий тлумачний словник української мови» або «СЛОВНИК.net», що налічує приблизно 208 000 словникових статей, які інтенсивно поповнюються [1]. У словнику подано активну лексику української літературної мови, терміни, слова історичного фонду, що свого часу належали до широковживаних, найуживаніші архаїзми, найпоширеніші діалектизми та неологізми, що з'явилися протягом останніх років.

Сучасна лексикографія дедалі частіше користується машинними базами даних, зокрема великими корпусами текстів, у яких комп'ютер за запитом знаходить потрібні слова. На цій підставі виформовується напрям прикладної лінгвістики – корпусна лексикографія, що потлумачено як нову галузь вивчення мови на основі корпусів із постійним використанням комп'ютера для аналізу, зберігання й обробки наявних даних. Провідні закордонні друкарські дома, як Longman, Cambridge, Chambers, Oxford, перевидали свої словники на корпусній основі, відтворивши електронні версії багатьох друкованих видань. Корпусній лексикографії в останні десятиліття приділено чималу увагу (А. С. Герд, С. Гринбаум, Х. Кучера, Дж. Ліч, Ч. Мейер, Дж. Свартвік), про що свідчить і значна кількість укладених корпусів.

Подібна практика в Україні перебуває поки що на початковому етапі розвитку. На сьогодні Українським мовно-інформаційним фондом НАН України укладено Український національний лінгвістичний корпус [7], обсягом 36 000 000 слововжи-

вань, почерпнутих із текстів різних стилів та жанрів, та в тестовому режимі працює Корпус текстів української мови, що відображає тексти художньої літератури від часів Івана Котляревського до сьогодення. Лексикографами відділу лексикології та комп'ютерної лексикографії Інституту української мови НАН України ведеться робота над створенням Національного корпусу української мови з обсягом приблизно 2 500 000 слів. Працівники лабораторії комп'ютерної лінгвістики Київського національного лінгвістичного університету укладають Паралельний англо-український корпус текстів офіційного стилю, загальним обсягом понад 500 000 слововживань; Корпус текстів з комп'ютерної лінгвістики, обсягом понад 400 000 слововживань. В останньому корпусі використовуватиметься стандартний набір програм морфологічного кодування, здійснюватиметься пошук за словоформою, граматичним кодом тощо. Розпочато роботу над створенням Корпусу українсько-англійської мови, як складової Міжнародного Корпусу Студентської Англійської (International Corpus of Learner English), що складають підкорпуси 19 різних країн, серед яких українсько-англійської, на жаль, допоки не має.

Розвиток комп'ютерних, комунікаційних і мультимедійних технологій дозволив лексикографічній теорії і практиці перейти на новий рівень – рівень комп'ютерної і корпусної лексикографії, про що свідчить і повільне витіснення друкованої словниково-довідникової продукції. Корпусна лексикографія в Україні лише починає розвиватися, неминуче спираючись на досвід і практику закордонних учених. Зацікавленість вітчизняних лексикографів специфікою електронних словників, звернення науковців і методистів-практиків до словників цього типу пояснюється тим, що попри те, що останнім часом створюється значна кількість електронних словників, розвивається всевітня мережа Інтернет, інформація зберігається в електронному вигляді, немає комплексного лінгводидактичного опису електронного і мультимедійного словника, як нового формату подання знань, і можливостей його застосування в навчальних цілях.

Комп'ютерні технології навчання, передусім мультимедіа й Інтернет, дають підстави для створення і забезпечення інтерактивності навчання, моделювання спеціального навчального гіперсередовища, що дозволяє по-новому осмислити й окреслити шляхи формування фахової компетентності майбутніх філологів загалом і окремих її складових зокрема. Оптимізація комп'ютерних технологій дозволила сформуватися таким напрямом прикладного мовознавства, як комп'ютерна і корпусна лінгвістика, що, у свою чергу, послугувало приводом для інновацій у науці про словники. Оцінюючи лексикографічний напрям сучасної лінгвокультурології, відзначимо важливу тенденцію в його розвитку. Оскільки в наш час стирається межа між лексичним значенням слова й екстралінгвістичним знанням про нього, з'являються словники, що поєднують обидва аспекти. Ідеал сучасної лексикографії – універсальний енциклопедично-тлумачний словник з енциклопедичною, етнолінгвістичною і культурознавчою інформацією.

Сумуючи викладене, підкреслимо, що в методичних цілях для формування концептосфери як фрагмента мовної картини світу і форми існування культури в мовній свідомості особистості (за Д. С. Лихачовим) доцільно використовувати навчальні лінгвокультурологічні словники національних концептів, до яких зокрема нале-

жить і розроблений під нашим керівництвом мультимедійний словник «Концепти української культури» [3] Згідно з класифікацією жанрів лексикографічних видань означений лінгвокультурологічний словник є комплексним словником навчального типу, ідеографічним у своїй основі, що репрезентує певний синтез тлумачного й енциклопедичного словників, охоплюючи елементи історико-етимологічної, синонімічної, фразеологічної і символічної інформації. Головне навчальне призначення словника – допомогти в осягненні матеріальної і духовної культури, ментальності українського народу. Через лінгвокультурний концепт як одиницю з національно-культурним значенням виникає унікальний образ рідної мови, формуються тезаурусний і лінгвокогнітивний рівні мовної особистості майбутнього філолога. Звернення до лексикографічної репрезентації лінгвокультурних концептів на матеріалі словникової статті є перспективним напрямом, оскільки електронний корпус такої статті подає повний лексикографічний портрет слова, фокусуючи уявлення, цінності й оцінки української лінгвокультурної спільноти, накопичені протягом багатьох поколінь.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови або «СЛОВНИК.net» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lingvo.ua/uk>
2. *Виноградов В. В.* Избранные труды. Лексикология и Лексикография / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1977. – 312 с.
3. *Надолинська А. С.* Формування лексикографічної компетенції у студентів філологічних спеціальностей: дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / А. С. Надолинська. – О., 2012. – 236 с.
4. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
5. Сучасна українська літературна мова : [підручник] / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. – К. : Вища шк., 1994. – 414 с.
6. Український лінгвістичний портал «Словники України» on-line [Електронний ресурс] / В. А. Широков, І. В. Шевченко, О. Г. Рабулець, О. М. Костишин. – Режим доступу : <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>
7. Український національний лінгвістичний корпус. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lcorp.ulif.org.ua/virt_unlc/
8. *Шимчук Э. Г.* Русская лексикография / Э. Г. Шимчук. – М. : Изд-во Московского ун-та, 2003. – 320 с.
9. *Щерба Л. В.* Языковая система и речевая деятельность /Л. В. Щерба. – Л. : Наука, 1974. – С. 265-304.

Gorina Zh. D. Lingvodidactic perspective of the Ukrainian lexicography

The author explains the distinction between the dictionary making practice and theoretical lexicography for the purposes of modern lingvodidactic.

Key words: lingvocultural lexicography, multimedia dictionary, computer linguistic.

Горина Ж. Д. Лингводидактические перспективы украинской лексикографии

Автор обосновывает целесообразность разграничения теоретической и практической лексикографии с целью обеспечения потребностей современной лингводидактики.

Ключевые слова: лингвокультурологическая лексикография, компьютерная лингвистика, мультимедийный словарь.